

Zonderlinge en bijzondere Gentse straatnamen

KOEIEN IN DE STAD

Luc Devriese

Inleiding

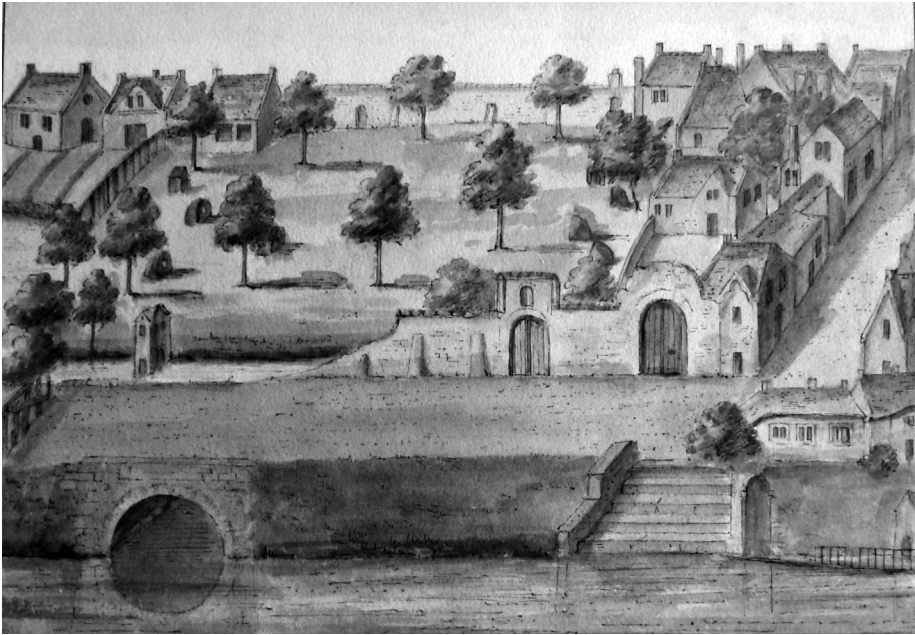
Probeer je het in te beelden... met de beste wil van de wereld slagen we er niet in de Koestraat, in een redelijk chique winkelbuurt, te associëren met ... koeien. Het is een getuige van een landelijk verleden in lang vervlogen eeuwen en lang niet de enige stadsstraat of stadsplein die een rustieke naam draagt. Misschien wel de belangrijkste is de Kouter: afgeleid van cultura, benaming die op zich zelf de essentie van landbouw oproept: woeste gronden in cultuur brengen om er aan graancultuur te doen, of andere gewassen te telen, te cultiveren. Denk aan het Franse woord cultivateur voor landbouwer. De kouters die hier en daar nog herkenbaar zijn in het grotendeels verstedelijkte Vlaamse landschap of als plaatsnaam bewaard bleven, vormen de oudste grote aaneengesloten landbouwontginningen in onze streken.

In deze bijdrage gaan we iets dieper in op enkele plaatsnamen die met rundvee houden en met vee drijven te maken hebben. De actuele officiële benamingen die eraan ontleend werden, staan in dit artikel vetjes gedrukt. Vanzelfsprekend bleven er ook namen bewaard die herinneren aan verdwenen marktactiviteiten in verband met runderen. Denk aan de Botermarkt en Oude Beestenmarkt. Andere zijn afgeleid van beroepsactiviteiten zoals huidenvetterij (leerlooiërij). Die markt- en beroepsnamen laten we hier verder buiten beschouwing: ze refereren naar stedelijke handels- en beroepsactiviteiten. En dan zijn er ook nog diverse andere huisdiersoorten, zoals de vrij rondlopende Sint-Antoniusvarkens en hun soortgenoten in kotjes op koerkes. Denk aan de Zeugsteeg in het Patershol en het Varkensstraatje in het Prinsenhof. Die laten we hier met rust... omdat we er niets over weten.

Afsluiten of niet: Heirnis en Bijloke

Heel veel gegevens zijn in de archieven te vinden over een eigenaardige vorm

van rundveehouderij in de Heirnis (oudere woordvorm: heernesse), waaraan het **Heernisplein** en de **Heernislaan** hun benaming danken. In die laag gelegen zone dicht bij de Sint-Baafsabdij bleef de meest primitieve vorm van veehouderij bewaard, eeuwen nadat die elders verdwenen was; gemeenschappelijk hooi winnen en vee in kudde laten grazen. De herinnering daaraan wordt levendig gehouden door de Machariuswijk in de jaarlijkse ‘Coyendans’.

Afb. 1. De Koepoort aan de huidige Koepoortkaai op de plek waar de Schepenenvijver (niet herkenbaar) onder de oeverweg via een duiker in de kaaimuur uitmondt in de Nederschelde. (tekening door A. Van den Eynde naar het panoramisch gezicht Gent in 1534 in Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, detail).

In die naam herkent Maurits Gysseling, onze gids in dit type taalkunde (toponymie of plaatsnaamkunde), het Germaanse woord ‘herdo’ (kudde, zoals ook in het Engelse ‘herd’ en in onze ‘herder’, en een toevoeging zoals in ‘duisternis’). Met de Gentse stedelijke gemeenschap had dat minder te maken dan met het half plattelands Sint-Baafsdorp. Het gebied lag tot ca. 1580 buiten het Gentse schependom (het Gentse Vrije). Onder het calvinistische bewind werd een gedeelte ervan als ‘Binnenheirnis’ binnen de toen nieuw aangelegde stadsvesten opgenomen. De gewone toegang, het Heirnisgat, ongeveer het huidige Heirnisplein, lag trouwens buiten het toenmalige Gent bij de Dendermondsesteenweg.

Het verdwijnen van dit systeem betekende een tweede mijlpaal, of beter gezegd, opmerkelijke evolutie in de geschiedenis van de landbouw. Dit gebeurde door het afsluiten (Engels: enclosure) van stukken land, vooral weiland, meestal in lager gelegen zones. Dit liet meer intensieve teelt toe, hogere opbrengsten en dus ook hogere pachten. In Gent ontleenden we er de naam Bijloke aan. Hij betekent omheining of afgesloten, ‘beloken’. Stukken weide en in mindere mate ook akkerland werden omsloten met hagen of hakhoutkanten en grachten. Ze staan nu nog bekend als bulken. In de vallei van de Oude Kale (Merendree, Drongen, Lovendegem) bleef er nog een uitzonderlijk mooi ‘bulkenlandschap’ bewaard: een zone waarin bulken of (in Westelijk Vlaanderen: bilken) beeldbepalend zijn.

Het woord Bijloke is een oudere vorm van dat woord, nog erg dicht bij ‘beloken’. De plaatsnaam was en is nog steeds sterk verspreid. In Gent had je er nog een op Meulestede en nog een derde bij de Duifhuisstraat en de Sportstraat in de Stationsbuurt. Ook ons woord ‘beluik’ (arbeidersbeluik, etc.) is er van afgeleid, maar dat is een kunstwoord, een administratieve term die in de late jaren 1800 in Gent gelanceerd werd als vertaling van ‘enclos’. Geleidelijk vond ‘beluik’ ook in het dagelijks taalgebruik ingang.

Liet men dan ooit, in een ver verleden, rundvee grazen in en om de Bijloke? Daarvan bleven geen schriftelijke getuigenissen bewaard, maar het is zo goed als zeker dat dit effectief het geval was. De zone was laag gelegen. Het was meersengebied: de Bijlokemeersen.

Vee drijven door de Koestraat naar de ‘oioie’ met zijn meersen

Wat met de **Koestraat**? Waarom werd precies die straat (vroegste bewaard gebleven vermelding: 1326) zo genoemd? Vanuit het centrum kom je via die straat in de opgehoogde damstraat die naar de lager gelegen meersen van de Hooie (‘Ooie’) leidde. Dat is de Brabantdam. Het verdere verloop werd ‘Dam te Hooie’ genoemd. Nu is dat de Lange Violettestraat.

Hooie of Ooie is vruchtbaar alluviaal (aangeslibd) land bij rivieroeveren. Volksetymologisch interpreteert men dat verkeerdelijk als ‘hooi’ (gedroogd gras). De verdwenen Hooipoort bij de protestantse tempel aan de Brabantdam heeft dus niet rechtstreeks met hooi te maken. Het was de poort waarlangs men in de Gentse Hooie (ook Groene Hooie genoemd) kwam. Een steegje bij de Tweebruggenstraat draagt als officiële naam **Groene Ooie**. Hier hebben de naamgevers in 1983 welbewust de verwarring willen vermijden.

En dan is er nog de oude benaming Hooiaard. Die is volgens specialist Gyseling duister. Een ‘aard’ was een aanlegplaats, geen probleem, maar of die in het geval van Hooiaard speciaal voor hooi bestemd was, mag betwijfeld worden. Gent telde zelfs twee ‘hooiaarden’: ook het Hoefslagstraatje (een recente naam) aan de Langemunt werd zo genoemd, maar dat maakt ons niet wijzer. Beide locaties geven uit op een hoger terrein waar de naam Hoogpoort boekdelen spreekt. Van ‘ooien’ is er daar geen sprake.

Op allerhande kaarten en oude documenten wemelt het van ‘meerschen’. Velen bleven bewaard in plaats- of straatnamen: de **Meersstraat**, de **Blaar-meersen**, enz. Iedere Vlaming, zelfs de ‘steepiet’, weet dat meersen bestemd zijn voor koeien. Het woord is afgeleid van moeras. Denk aan het Engelse ‘marsh’. In Brabant of Nederland is de term niet in gebruik. Daar heeft men het over beemden.

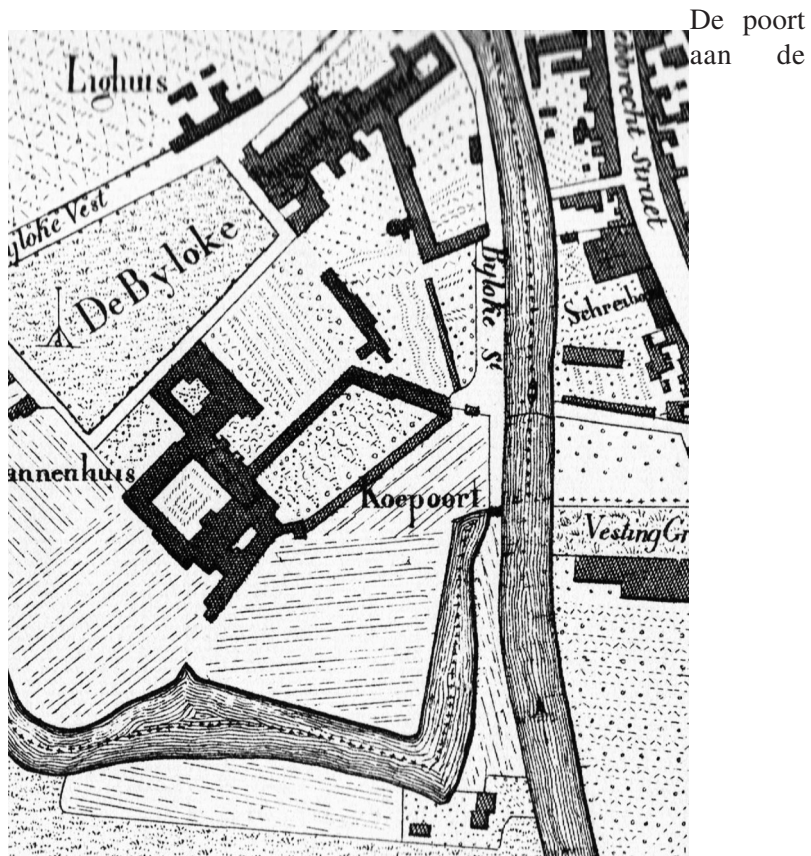
Doorheen poorten, poortjes en ‘gaten’

Toen die steden nog half agrarisch waren, hielden heel wat stedelingen koeien in koestallen of afdakjes bij of achter hun huizen tot pal in het centrum. De beesten werden ‘s morgens naar de grasweiden buiten de stadswallen geleid en ze keerden tegen de avond terug naar hun stal. Dat kon doorheen de grote stadspoorten. Een van onze belangrijkste poorten ontleende er zelfs zijn naam aan. De oudere naam van de Kortrijksepoort verwijst er naar: Pedercellepoort of **Percellepoort** (oudste vermelding in 1323 als ‘ter Podersellen porten’). We hielden er het Persellestraatje aan over. Wat betekent die naam? Gyseling die het eerst vruchteloos elders zocht, slaagde er tenslotte in de naam te onttraadselen. ‘Selle’, veel voorkomend in plaatsnamen als ‘-zele’, betekent zoveel als afgelegen herdershut. ‘Pudra’ is ‘kalf’. De Pedercellepoort leidde naar een zone waar jongvee gehoed werd.

Vee buiten en binnen leiden kon ook langs ‘hulppoortjes’. Sommige daarvan blijken speciaal geconstrueerd voor het rundvee. ‘Koepoort’ en ‘Koebrug’ waren populaire namen in onze middeleeuwse steden. Zo was er op de Muide een totaal vergeten Coebrucghe (vermeld in 1376) over een vestgracht. Een poortje gecombineerd met brugje, waarvan de naam behouden bleef als **Koepoortkaai**, stond op de oeverweg aan de Neerschelde en leidde, net als de Brabantdam naar de Hooie (afb. 1). Veepoorten werden bij voorkeur gebouwd bij een brugje over een waterloop. Die combinatie fungeerde als hindernis. Daar konden de dieren bijeen gedreven worden en samen over het brugje geleid. Aan de Neerschelde was dat bij het eindpunt van de Schepenenvijver,

later bekend als Capucijnenvaardeken.

Vermoedelijk werd dit koepoortje, zoals hoger al even aangegeven, vooral gebruikt voor de runderen van bewoners van de Sint-Jacobsparochie. Via de Nieuwbrug kwamen ze gemakkelijker in de Hooie dan doorheen het centrum. De oude benaming van de Jan Palfijnstraat, was Koestraat. De naam Ridderstraat, in het verlengde daarvan, is afgeleid van ru(n)derstraat. Werden de runderen doorheen die straatjes gedreven, liever dan door de parallelle, bredere Sint-Jacobsnieuwstraat? Of zijn de namen te verklaren doordat dieren bestemd voor de veemarkt tot 1629 op de huidige Vlasmarkt er een tijdje werden vastgebonden en wellicht gestald? Tussen haakjes: in het Vlaamse taalgebruik bedoelt men met 'beesten' rundvee in het algemeen (geen andere dieren), terwijl de term 'renders' (runderen') op jongvee slaat.

Afb. 2. De Koepoort bij de Bijloke op de plek waar de vestgracht uitmondt in de Leie (detail stadsplan Saurel, 1841, in DSMG documentatiecentrum, Sint -Amandsberg).

Koepoortkaai is al lang verdwenen. Keizer Karel liet alle constructies in de omgeving van zijn dwangburcht, het 'Nieuw Kasteel' (later 'Spaans Kasteel') afbreken. Die zouden immers kunnen gebruikt worden om zijn vesting te belegeren. De Koepoort aan de Schelde viel in 1554 onder de slopershamer. Vanuit militair oogpunt stelde het bouwseltje weinig voor, maar het stond wel het dichtst bij de nieuwe vesting. De naam bleef er nu bijna een half millennium lang bewaard. Op zich zelf is dat niet uitzonderlijk. Heel wat van onze plaatsnamen getuigen nog van bouwsels of situaties die al veel langer verdwenen zijn.

Aan de Bijloke was er nog een ander brugje annex poortje dat als Koepoortje aangeduid werd. Het bleef tot ver in de 19de eeuw zijn functie behouden als afsluiting van de stad en als toegang tot de meersen er buiten. Via dat poortje konden de dieren naar de uitgestrekte meersen buiten de Bijlokevesten geleid worden. Toen de stadsoctrooien (vooral invoerrechten) in 1860 afgeschaft werden, verdween het samen met de laatste resten van de constructies die eeuwenlang de toegang tot de stad belemmerden. De naam ging verloren aan de Bijloke. Het brugje overspande de vestgracht bij de Leie, ongeveer op de plek waar nu de Jan Palfijnbrug ligt op de stadsring tussen de IJzerlaan en de Godshuizenlaan. Het staat duidelijk met naam aangeduid op de kaart van Saurel (1841, afb. 2) en is met enige moeite ook herkenbaar op de stadsplannen van Hondius (1641) en Goethals (1796).

Het Bijlokekoepoortje omvatte meer dan een poortje en een brugje. Er was ook een sluisje ingebouwd. Dat was allicht bedoeld om de watervoorziening uit de Leie van de vestgracht te regelen. Een tekst uit 1690 geeft volgende beschrijving: 'eene sluyse onder d'optreckende brugghe aen het coepoertjen, liggende voor de hauten brugghe leedende naer de petercelle - poorte' (Kortrijksepoort).

Ook het **Ingelandgat** heeft met vee drijven te maken. Het eerste lid van de naam is afgeleid van het Germaanse 'angi': weide. De straat ligt waar er oorspronkelijk een 'gat' was waarlangs het vee van de stedelingen in het afgesloten weideland kon geleid worden. Hier moet wel aan toegevoegd worden dat de term 'gat' in Gent, op enkele uitzonderingen na, zoals ook het hierboven aangehaalde Heirnisgat, op een bruggewelf duidde. Een 'gat' of doorgang, niet boven maar onder een brug dus. Denk aan de Vijfwindgaten.

Maar niet door Gentse dreven

Nog een ander onderdeel van sommige straatnamen dat met vee te maken heeft - of er mee zou moeten te maken hebben - is ‘**dreef**’. Het woord is eenvoudig uit te leggen. Het vee werd van en naar de stal gedreven via weggetjes afgeboord met hagen en bomen... vandaar de benaming ‘dreef’. Het in een vorig tijdschriftnummer weergegeven schilderij van Xavier De Cock uit het MSK geeft daarvan een mooi beeld. In landelijke streken werden vanaf de jaren 1600 landwegen opgewaardeerd of nieuw aangelegd als prachtig met bomen omzoomde kasteeldreven. Dreven werden ‘chique’. Rondom Gent bleven er gelukkig nog meerdere kasteeldreven bewaard.

In Gent - stad heb je er een paar ‘dreven’, maar dat zijn idiote naammissbak-sels uit de vorige eeuw. Noch de **Kouterdreef** (1940), noch de **Sint-Jansdreef** (1812-1840) hebben iets te maken met vee drijven, al ligt de ene bij de Peerdekouter en de andere bij de oudst bekende Gentse veemarkt alias ‘beestenmarkt’ op de huidige Vlasmarkt. De dreefnamen in het Gentse centrum hebben evenmin iets met kastelen te stellen. Hun namen werden gefabriceerd als vertaling van ‘avenue’: ‘avenue de la Place d’Armes’ (eerst vertaald als ‘Kouterlaan’!) en avenue Saint-Jean (de opgevulde Sint- Jansgracht achter het Sint-Jans godshuis). Toch wel zonderlinge straatnamen: die twee kleine straatjes waren zowaar omgetoverd tot ... avenue! Van overdrijving gesproken. Hoe dan ook, dreven horen thuis in een groene omgeving – zo voelen we het aan. Doorheen de vele dreven in het Citadelpark, officieel getooid met kunstenaarsnamen, werd natuurlijk ook nooit vee gedreven, maar dat vinden we niet erg.

Bibliografische noot

De naamuitleg is gebaseerd op Gysseling, M. *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, pp. 87; met correctie van de daarin gegeven verklaring van de naam Pedersellepoort bij Gysseling, M. (1980), *Speurtocht naar het vroege verleden van Gent en omgeving*. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, nr. 17, p. 7. Van dezelfde auteur (1988): *De Heernesse voor 1800*. In: *Van wei tot wijk*, Gent, p. 9-22. Het werkje van Victor Fris *De oude straatnamen van Gent* (Gent, 1925) is wat de naamuitleg betreft, minder betrouwbaar. De datering van de invoering van recente namen uit De Cloet, J.P. (2002), *De Gentse straatnamen 1799-1942*, Gent. De informatie over het sluisje aan het Koepoortje aan de Bijloke uit Diericx, Ch. L.(1815), *Mémoires sur la Ville de Gand*, deel II, p. 641. Over de term beluik: Devriese, L.. (2015), *Dat eigenaardige Gentse woord ‘cité, citeetse’ en zijn homologen: koer, gang, poortje en beluik*. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 13, p. 40-55. Vermelden we nog dat in het Gentse stadsarchief in de reeks 62 ‘Bestiaalgeld’ een imposante reeks gegevens te vinden is over aantallen runderen en paarden in de periode 1584 – 1746.